

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734

№1(4)/2024, 149-157

УДК 338.2

DOI: [10.52754/16948734_2024_1\(4\)_21](https://doi.org/10.52754/16948734_2024_1(4)_21)

**ЭЛ АРАЛЫК ВАЛЮТА-КАРЖЫ МАМИЛЕЛЕРИНДЕ ЭКОНОМИКАЛЫК
КООПСУЗДУКТУ КАМСЫЗ КЫЛУУДАГЫ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР**

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В
МЕЖДУНАРОДНЫХ ВАЛЮТНО-ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

SOME ISSUES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY IN INTERNATIONAL MONETARY
AND FINANCIAL RELATIONS

Сейтова Жибек Болотбековна

Сейтова Жибек Болотбековна

Seitova Zhibek Bolotbekovna

Э.и.к., доцент, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

К.э.н., доцент, Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына

Candidate of Economics, Associate Professor, Kyrgyz National University named after J. Balasagyna

Түркбаев Адамбек Бөрүбаевич

Түркбаев Адамбек Бөрүбаевич

Turkbaev Adambek Borubaevich

Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет

Candidate of Economics, Osh State University

Бакалбаева Алила Зулпукаровна

Бакалбаева Алила Зулпукаровна

Bakalbaeva Alila Zulpukarovna

Окутуучу, Ош мамлекеттик университети

Преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

Өскөнбаев Өмүрбек Кеңешбекович

Осконбаев Омурбек Кенешбекович

Oskonbaev Omurbek Keneshbekovich

Магистрант, Ош мамлекеттик университети

Магистрант, Ошский государственный университет

Master's student, Osh State University

ЭЛ АРАЛЫК ВАЛЮТА-КАРЖЫ МАМИЛЕЛЕРИНДЕ ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУКТУ КАМСЫЗ КЫЛУУДАГЫ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР

Аннотация

Бул макалада ааламдашуу шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун компоненти катары валюта-каржы мамилелеринин актуалдуулугу, маңызы жана өзгөчөлүктөрү каралды. Мамлекеттер ортосундагы валюта-каржы-насыя мамилелерин түзүүдөгү капиталдын экспортунун жана импортунун ролу ачылат. Валюта-каржы чөйрөсүнүн тез кеңейиши жана дүйнөлүк каржы рынокторундагы операциялардын масштабынын тез өсүшү менен коштолгон ааламдашуу процесстери аныкталган. Чет элдик капиталдын улуттук каржы рынокторуна кирүүсүн либералдаштыруу саясаты көрсөтүлгөн. Кыргызстандын экономикасына инвестициялык капиталды инвестициялоонун мааниси аныкталды. Капиталдын эң кооптуу түрү катары кыска мөөнөттүү капиталдын агымына теориялык баа берилди. Ички рынокто алып-сатарлык (сүткорлук) капиталдын кыймылын жөнгө салуу жана натыйжалуу көзөмөлдөө контролдоо зарылчылыгы негизделген.

Ачкыч сөздөр: каржылык ааламдашуу, валюта-каржы жана насыя мамилелери, экономикалык коопсуздук, каржы рынокторун либералдаштыруу, чет өлкөлүк капитал, сүткорлук капитал, каржылык көзөмөл.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ВАЛЮТНО-ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье рассмотрена актуальность, сущность, характеристика валютно-финансовых отношений как составляющая экономической безопасности государства в условиях глобализации. Раскрыта роль экспорта и импорта капитала в становлении валютно-финансовых-кредитных отношений между государствами. Определены процессы глобализации сопровождаемые стремительным разрастанием валютно-финансовой сферы и быстрым ростом масштабов операций на мировых финансовых рынках. Исследована политика либерализации доступа иностранного капитала на национальные финансовые рынки. Определена значимость вложения инвестиционного капитала в экономику Кыргызстана. Дана теоретическая оценка потокам краткосрочного капитала как наиболее рискованной форме капитала. Обоснованы необходимость регулирования и эффективного контроля за движением спекулятивного капитала на внутреннем рынке.

Ключевые слова: финансовая глобализация, валютно-финансовые отношения, экономическая безопасность, либерализация финансовых рынков, иностранный капитал, спекулятивный капитал, финансовый контроль.

SOME ISSUES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY IN INTERNATIONAL MONETARY AND FINANCIAL RELATIONS

Abstract

This article examines the relevance, essence, and characteristics of monetary and financial relations as a component of the economic security of the state in the context of globalization. The role of export and import of capital in the formation of monetary, financial and credit relations between states is revealed. The processes of globalization accompanied by the rapid expansion of the monetary and financial sphere and the rapid growth in the scale of operations in global financial markets are identified. The policy of liberalizing access of foreign capital to national financial markets has been studied. The importance of investing investment capital in the economy of Kyrgyzstan has been determined. A theoretical assessment is given of short-term capital flows as the most risky form of capital. The need for regulation and effective control over the movement of speculative capital in the domestic market is substantiated.

Key words: financial globalization, monetary and financial relations, economic security, liberalization of financial markets, foreign capital, speculative capital, financial control.

Кыргызстандын экономикалык коопсуздугун камсыздоо маселелери, анын ичинде валюта-каржы чөйрөсүндөгү маселелер өлкөнүн дүйнөлүк экономикалык тутумуна активдүү кошулушуна байланыштуу жаңы өнүктө ээ болду. Бир жагынан ал ачык пайда алып келет (инвестициялар жана насыялар, жаңы технологияларга жетүү, кызматташтык байланыштарын өнүктүрүү ж.б.). Экинчи жагынан, Кыргызстандын экономикасы дүйнөлүк каржы-экономикалык кырдаалдын таасирин, товарларды жана технологияларды гана эмес, алып-сатарлык (сүткорлук) капиталды да импорттоо, мунай баасына болгон тышкы экономикалык күчтүү көз карандылык жана натыйжада, валюта-каржы чөйрөсүндөгү дестабилизациянын олуттуу тобокелдиктеринин таасирлерин барган сайын сезе баштады.

Улуттук, анын ичинде экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу позициясы ааламдашуу процесстеринин улуттук экономикага тийгизген таасирин изилдөөгө, атап айтканда, валюта-каржы чөйрөсүндө өлкөнүн каржы-банк тутумуна туруксуздаштыруучу таасирин тийгизе турган шарттарды жана факторлорду аныктоого багытталган, ошол эле мезгилде чет өлкөлүк бай тажрыйбаны талдоо менен айкалыштырып, валюта-каржылык жана калыптанган тиешелүү мамлекеттик каржылык мамилелерди жөнгө салуу маселелерин аныктоого мүмкүндүк берет.

Ааламдашуу процесстери валюта-каржы чөйрөсүнүн тез кеңейиши жана дүйнөлүк финансы рынокторундагы операциялардын масштабынын тез өсүшү менен коштолууда. Акыркы он жарым жылдын ичинде улуттук чек аралар аркылуу каржылык агымдардын кыймылы ушунчалык тездик менен өскөндүктөн, капиталдын экспортунун кадимки концепциясына туура келбей жаткандыгы далил катары каралып жатты. Көпчүлүк учурда, бул реалдуу экономикалык процесстерге байланышпаган алып-сатарлык же тактап айтканда, сүткорлук капитал болуп саналат. Мындай көрүнүш 20-кылымдын башында да, ортосунда да болгон эмес. Эксперттердин айтымында, дүйнөлүк валюта жана каржы базарларындагы операциялардын жылдык көлөмү 300-400 триллион АКШ долл. ашат, ал эми өлкөлөр аралык капиталдын агымы жылына 1,5-2 триллион АКШ долл. ашпайт [8].

Каржылык ааламдашуу экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу көз карашынан алганда:

- трансчек аралык финансылык операциялардын көлөмүнүн олуттуу өсүшү;
- улуттук акча жана каржы рынокторуна алып-сатарлык (сүткорлук) капиталдын басымынын күчөшү;
- республиканын оффшордук борборлорунда каржылык жана банктык операциялардын тез өнүгүшү;
- кылмыштуу жол менен алынган капиталды легалдаштыруу көлөмүнүн өсүшү;
- туунду финансылык инструменттер менен жүргүзүлгөн операциялардын тез өсүшү;
- ааламдашуу мейкиндигиндегидеги экономикалык мамилелердин натыйжасында валюта-каржы чөйрөсүндөгү туруксуздугун кескин өсүшү, анын реалдуу экономикадан обочолонушу, улуттук валюта-каржы рынокторунун кеңейиши жана ачыктыгы сыяктуу өзгөчөлүктөрү менен айырмаланат.

Трансчектелген каржы операциялардын көлөмүнүн олуттуу өсүшүнө чет өлкөлүк капиталдын улуттук каржы рынокторуна кирүү мүмкүндүктөрүнүн либералдаштыруу саясаты көмөктөшөт. Мындан тышкары, өнүккөн жана туруктуу каржылык жана банк тутумуна ээ болгон батыш өлкөлөрү өздөрүнүн каржы рынокторун ачса, алда канча алсыз жана начар өнүккөн каржы-банк тутумдарына ээ болгон өнүгүп келе жаткан өлкөлөр жана өткөөл экономикалуу

мүнөздөгү өлкөлөр өздөрүнүн каржы рынокторун кызыккан чет өлкөлүк капиталга валюта-каржы операцияларды жүргүзүүгө мүмкүндүк беришти.

Улуттук валюталык жана каржы рынокторунун ачылышына ЭВФунун (Эл аралык валюталык фонд) жигердүү ишмердүүлүгү кандай таасир берсе, ДСУ (Дүйнөлүк соода уюму) да четте калбай аты аталган рынокторун өнүктүрүүгө өз иши менен көмөктөштү, бул жерде ДСУ мүчө-өлкөлөрүнө уюмдун кирүү эрежелери катары каржылык кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө чет өлкөлүк капиталдын ишмердүүлүгүнө чектөөлөрдөн акырындык менен баш тартууну караган.

Учурда ДСУга мүчө 70тен ашык өлкөлөр каржылык кызмат көрсөтүү рыногун андан ары либералдаштыруу боюнча тиешелүү өз милдеттерин алышты [8], анын ичинде:

- банк жана камсыздандыруу секторлоруна чет өлкөлүк инвестициялардын чектерин жогорулатуу - Индонезия, Корея Республикасы, Малайзия, Мексика, Филиппиндер;
- чет өлкөлүк банктарга (Индия) же алардын филиалдарына (Филиппин) лицензияларды берүүгө чектөөлөр;
- экономикалык максаттын ылайыктуулугуна карата каржы-банк рыногуна чет өлкөлүк капиталды киргизүү талаптарынын айрымдарын жокко чыгаруу, пайыздык чендердин жана депозиттердин тутумдарын либералдаштыруу - Корея Республикасы;
- каржылык кызмат көрсөтүүдө мамлекеттик монополияларды жоюу жана банк секторуна мамлекеттик кийлигишүү деңгээлин төмөндөтүү – Бразилия;
- чет өлкөлүк капиталга дискриминациялык чектөөлөрдү алып салуу (Индонезия).

Өнүккөн өлкөлөр финансылык кызмат көрсөтүү рыногун андан ары либералдаштыруу боюнча эң көп милдеттенмелерди алса, өнүгүп келе жаткан өлкөлөр эң аз милдеттенмелерди алышкан. Мындан тышкары, эгерде өнүккөн өлкөлөр 80ден ашык милдеттенмени толук жана 1000ден ашык – жарым-жартылай кабыл алышса, өткөөл экономикага мүнөздүү өлкөлөр валюта-каржылык тутумунун начарлашына карабастан, 231 милдеттенмени толук жана 768 – жарым-жартылай кабыл алышкан [9].

Спекулятивдик капиталдын өсүшү улуттук каржы жана банк тутумдарынын туруксуздаштыруунун олуттуу себеби болуп калды. Акыркы жылдары Ири эл аралык каржы сүткорлордун, анын ичинде хедж-фонддорунун ишмердүүлүгүнүн барган сайын активдешкени байкалып жатат. Айта кете турган нерсе, алардын негизги өзгөчөлүгү – бул уюмдар өз капиталынын өлчөмүнөн бир нече эсе чоң операцияларды жүргүзө алышат. Ошондой эле, банктар операцияларды жүргүзүүдө да капиталдын чегинен чыгат, ошол эле учурда хедж-фонддор жана башка ушул сыяктуу фонддор өз операцияларын рыноктун бир нече тар сегменттеринде жана инструменттерине топтоштурууга умтулушат.

Бул процесс аларга ачык эмес жана иш жүзүндө улуттук жөнгө салуудан көз карандысыз бойдон калуу менен, валюта-каржы рынокторунун абалына күчтүү таасир этүүгө мүмкүндүк берет [7]. Мындан тышкары, банктар каржылык ортомчулуктун салттуу функцияларынан тышкары, барган сайын валюталык жана каржылык рыноктордо операторлордун милдеттерин өзүнө алууда, натыйжада, алардын экономиканын реалдуу секторуна инвестициялоо негизги функциясы – сүткорлүк мүнөздөгү каржылык операциялар менен акырын четтетилүүдө [10].

Валюта-каржы операцияларды жүргүзүү үчүн эркин шарттар, жумшак жөнгө салуу жана көзөмөлдөө, жеңилдетилген салык режимдери каржылык операциялардын орчундуу көлөмүн улуттук рыноктордон оффшордук борборлорго которууга шарт түздү. Жеңилдетилген салык салынган юрисдикцияларда дүйнөнүн бардык өлкөлөрүнөн 1 миллиондон ашык компаниялар

катталган, алар аркылуу дүйнөлүк сооданын жарымына жакыны өтөт, ал эми оффшордук өлкөлөрдүн үлүшү дүйнөлүк ИДПнын 3%дан азын түзөт [7].

Маалыматтарга ылайык, оффшордук каржы борборлорунун жылдык жүгүртүүсү 7 триллион АКШ долл. ашат деп болжолдонууда жана алардын активдеринин көлөмү 11 триллион АКШ долл. деп бааланууда. Оффшордук каржы тармагында алдыңкы позицияны банк мекемелери ээлейт жана алар ошол эле жерде жайгашкан бардык активдердин болжол менен 85% түзөт. Дүйнөдөгү дээрлик бардык ири банктар оффшорлордо. Оффшордук банктарга салынган каражаттардын көлөмү 1,5 триллион АКШ долл. ашат.

Акыркы жылдары оффшордук борборлор инвестициялык фонддордун ар кандай түрлөрүн түзүү үчүн активдүү колдонулууда. Бүгүнкү күндө алардын аймагында 10 миңден ашык инвестициялык фонддор катталган жана институционалдык инвесторлордун маанилүү каражаттары оффшордук борборлорго топтолгон. Мисалы, Кайман аралдарында башкаруудагы инвестициялык активдердин көлөмү 250 миллиард АКШ доллардан ашат [7].

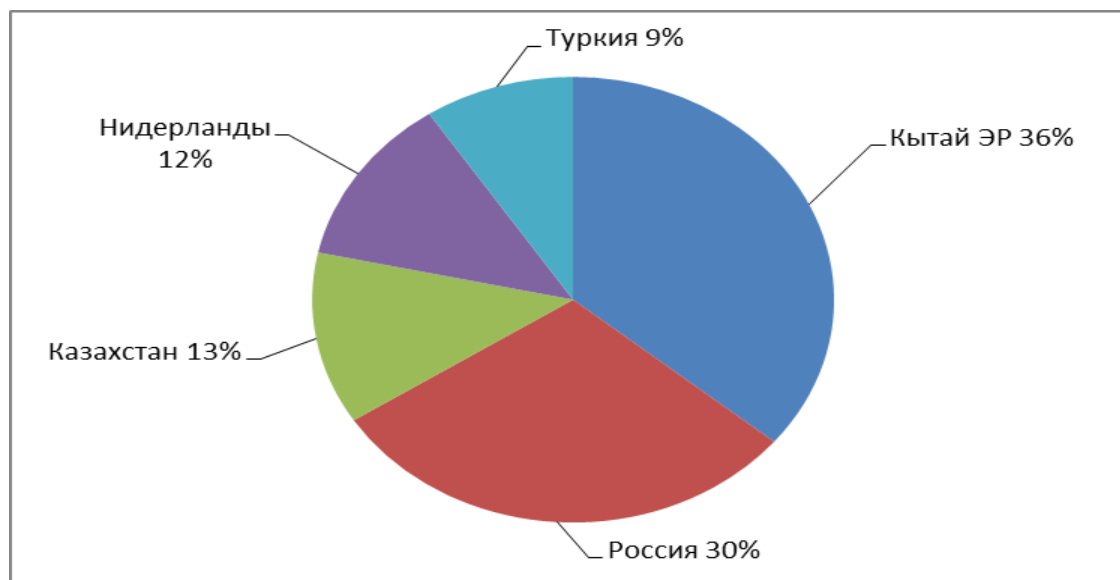
Кыргыз Республикасы тарабынан тартылган инвестициялардын дээрлик бардыгы негизинен мамлекет тарабынан макулдашылган жана алардын кандай деңгээлде пайдаланылары мамлекеттик көзөмөлдөн сырткары, тиешелүү органдардын көз алдында болуп, ачык-айкын массалык маалымат каражаттары тарабынан белгиленип турат [6]. Бул аракеттердин баардыгы учурдагы экономикалык коопсуздук гана эмес жалпы улуттук коопсуздук маселелеринин жаралбашына алып келет. Ушул чөйрөдө жасалып жаткан ишмердүүлүк Кыргыз Республикасынын 2018-жылдын 6-августундагы № 87 “Террористтик ишти каржылоого жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштырууга (адалдоого) каршы аракеттенүү жөнүндө” Мыйзамынын негизинде аткарылып келе жатат [1], ошону менен бирге банктык жана банктык эмес мекемелердин, каржы чөйрөсүнүн ишмердүүлүгүндөгү валюталык, каржылык жана насыялык багыттардагы каржылык мыйзам бузууларга бөгөт коюу менен талдоо иштерин жүргүзүүдө [11].

2022-жылдын жана 2023-жылдын тогуз айынын жыйынтыгы боюнча, 2023-жылы Казакстан, Кытай, Нидерландия, Орусия жана Түркия Кыргызстанга 440 млн. долларга жакын инвестициялык салым кошушкан [5]. Өз каражаттарын Кыргыз Республикасынын экономикасына инвестициялаган компаниялар жөнүндө сөз кылсак.

Кытай Эл Республикасы Кыргызстанга эң көп инвестиция салган мамлекет катары, 2023-жылдын 9 айы ичинде инвестициянын жалпы агымы болжол менен 157,8 млн. АКШ долларды түздү. Негизинен инвестицияланган каражаттар кайра иштетүүчү ишканаларга, ошондой эле тазартылган мунайзаттарды өндүрүүгө, тоо-кен жана геологиялык чалгындоо иштерине багытталган.

Мындан тышкары, энергетика тармагына, атап айтканда, Сары-Жаз дарыясында ГЭС каскадын, Жогорку Нарын ГЭС каскадын жана Камбар-Ата ГЭСин куруу долбоорлоруна, ошондой эле Суусамыр-Көкөмерен ГЭС каскадында жана күн, шамал электр станцияларынын долбоорлорунда инвестициянын өсүшү да байкалган.

Учурда Кыргызстанда Кытай Эл Республикасы тарабынан негизги инвесторлор, төмөнкүлөр: “Джунда” жана “Токмок” мунай иштетүүчү заводдору, “Алтынкен” ЖЧКсы (Талдыбулак Сол жээк кени) жана “Евразиялык соода-логистикалык комплекс” инвестициялык долбоорун ишке ашыруучу «Кыргыз-Кытай инвестициялык холдинг» ЖЧКсы болуп саналат. Ошондой эле алардын катарында Тянь-Шань керамикалык заводу, Full Gold Mining компаниясы, “Кичи-Чаарат” ЖАК, “Силк Вей” индустриалдык паркы жана “Бир алкак – бир жол тамеки өнөр жай корпорациясы” ЖЧКсы [5].

1-сүрөт. 2023-жылдын 9 айынын жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасына чет өлкөлүк инвестициялардын көрсөтүлгөн мамлекеттер боюнча үлүштүк салымы, % менен. [5].

2023-жылдын жылдын тогуз айында Россиядан келген инвесторлор тарабынан жалпысынан 131,7 млн. АКШ долларга жакын инвестиция тартылып, анын ичинен өндүрүш тармагына 78 млн. доллар жумшалган. Дүң жана чекене соода тармагына 49,8 млн. долларга жакын инвестиция тартылган, бул эки тармактан түшкөн кирешенин көлөмү инвестициялардын жалпы агымынын 97% түзгөн.

Белгилүү болгондой, орусиялык инвесторлор негизинен Талас жана Чүй облустарындагы ишканаларга инвестиция салышкан. Ошондой эле керектүү инвестициялык каражаттар Бишкек менен Ош шаарларынын ири ишканаларына колдоо ирээтинде инвестиция келген жана “Альянс Алтын”, “Куд Брос”, “Бишкексүт”, “Айнур завод”, “Фаберлик-Алат”, “Аэро Кыргызстан”, “Газпром Кыргызстан”, “Род KG”, “Макро”, Инвест”, “ДАОГрупп”, “Газпромнефть-Азия”, “S LKG”, “Аэро Ош”, “Мотавто-KG” жана “NP Export-Import-KG” сыяктуу компаниялар акча каражаттарды кабыл алды [5].

Коңшу Казакстан тарабынан 2023-жылдын тиешелүү мезгилинде негизинен дүң жана чекене соода тармагына 54,9 млн. АКШ долларга жакын инвестиция тартылган. Ошол эле учурда, автомобиль жана мотоциклдерди оңдоо тармагына 19,4 млн. АКШ долларга жакын инвестиция келген, каржылык ортомчулук жана камсыздандыруу чөйрөсүн колдоо максатында 18,3 млн. АКШ долларга жакын инвестициялык каражаттар алынган.

Белгилей кетсек, Казакстандан келген инвесторлор Жалал-Абад жана Чүй облустарындагы, ошондой борбор калаабыз Бишкектеги ишканалардын экономикалык ишмердүүлүгүн колдоо максатында казак тарап өз каражаттарын инвестиция катары салышкан. Түз инвестициялар “Вертекс ГолдКомпани” (Vertex Gold company), “Адал Азык”, “Умай Групп”, “RG Brands Kyrgyzstan”, “Asiamotors”, “Эрнст энд Янг Аудит” жана ТОО “ТАНСУ Констракшн” сыяктуу ири компанияларга багытталган [5].

Инвестициянын көлөмү боюнча каралган мезгилдин ичинде Нидерланды мамлекети үчүнчү орунду ээледі жана 54 млн. АКШ долларын түздү. Инвестициялык каражаттар негизинен Кыргызстандагы экономикалык өндүрүштүк ишмердүүлүгүн ийгиликтүү жүргүзүп жаткан өндүрүш ишканаларына инвестиция салган. Мындан тышкары, дүң жана чекене соода чөйрөсүнө, ошондой эле маалымат жана коммуникациялар, финансылык ортомчулук жана камсыздандыруу чөйрөсүнө инвестициялык колдоо көрсөтүштү. Учурда Нидерландыдан

инвесторлор болуп «Нур Телеком» ЖЧКсы (“О!” уюлдук операторунун бренди менен иштейт), “Кока-Кола” ЖАК жана “М Булак микрокредиттик компаниясы” ЖЧКсы саналат [5].

Тогуз айдын жыйынтыгы боюнча Түркиядан келген түз инвестициянын көлөмү болжол менен 43 млн. АКШ долларын түздү. Инвестициялык каражат даректүү түрдө тоо-кен жана өндүрүш ишканаларына, дүң жана чекене соодага, финансылык ортомчулукка жана камсыздандырууга, ошондой эле кыймылсыз мүлк менен операцияларга жумшалган.

Учурда Кыргызстанда түрк капиталынын катышуусу менен 300дөн ашык компания иштеп жатат. Инвесторлорду кызыктырган чөйрөлөр ар түрдүү: соода жана оюн-зоок борборлорунан: VEFA, Bishkek Park, Sheraton Hotel, Beta Stores жана Beta Stores-2 тартып, банктарга (Демир банк) жана тоо-кен өнөр жайына чейин – Терексай кени жана Eti Bakir. Акыркысы түрк капиталы катышкан ишканалардын бири. Компания түркиялык ири Sengiz Holdingдин курамына кирет жана Жалал-Абад облусундагы Терек, Тереккан жана Перевальное сыяктуу кендерди иштетүүдө [5].

Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, улуттук каржы-банк рыногун чет элдик капиталга кеңири ачкан өлкөлөр, атап айтканда, экономиканы насыялоо жаатында олуттуу көйгөйлөргө туш болушу мүмкүн.

Капиталды көзөмөлдөөнүн негизги ыкмалары Биринчи дүйнөлүк согуш учурунда, өкмөттөр аскердик чыгашаларды каржылоо үчүн адекваттуу салык базасын кармап турууга муктаж болгондо иштелип чыккан.

Согуштан кийин дароо эле капиталдык көзөмөл жок боло баштады, бирок XX кылымдын 30-жылдарында мамлекеттик жөнгө салуу тутумунда өзүнүн ордун бекем ээледі. Ошол мезгилде аны колдонуунун негизги максаты улуттук рыноктон капиталдын “качып кетүү” коркунучун алдын алуу болгон. Бреттон-Вудс акча тутумунун бүткүл мезгилинде, өзгөчө согуштан кийинки мезгилде өлкөлөр, анын ичинде өнүккөн өлкөлөр, капиталдык операцияларга чектөөлөрдү активдүү колдонууну уланта беришкен. Капиталдын эл аралык кыймылын жөнгө салуу үчүн зарыл болгон көзөмөлдүк чараларды колдонуу мүмкүнчүлүгү ЭВФтин Уставында (3-бөлүм, VI “Капиталдык которуулар”) атайын каралган, аны иштеп чыгуучулардын бири Дж.М. Кейнс капиталды көзөмөлдөөнүн ачык жактоочусу болгон.

Көзөмөлдүн жактоочулары, бул улуттук валюта-каржы рыногун трансчек аралык капиталдын агымы менен байланышкан тышкы таасирлерден, атап айтканда, улуттук валютанын реалдуу алмашуу курсунун жогорулашынан, капиталдын ири агылып кирүүсүнүн инфляциялык кесепеттеринен жана капиталдын агымынын таасиринен, банк тутуму тарабынан курстук жана насыялык тобокелдиктердин бааланбай калышынан коргоого жардам берет деп эсептешет [4]. Көзөмөл, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн салыштырмалуу алсыз экономикаларын валюта-каржылык тобокаелдиктерден коргоонуу ыкмасы катары кызмат кылат, ошондой эле алардын тийгизген кесепеттерин жумшартат.

Ошол эле учурда көзөмөлдүн жактоочулары негизинен портфельдик инвестиция түрүндө алып-сатарлык капиталдын трансчек аралык кыймылын чектөөнү жакташат. Бир катар эксперттердин пикири боюнча, өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө карата экономикалык өсүш, негизги капиталга инвестициялардын көбөйүшү, инфляциянын төмөндөшү жана портфельдик инвестициялардын кыймылына байланыштуу операциялардын либералдашуусу процесстеринин ортосунда оң корреляция кезикпейт.

Валюта-каржылык мамилелерди мамлекеттик жөнгө салуу көйгөйлөрү боюнча бир катар изилдөөлөр, капиталдын агылып келишин көзөмөлдөө анын экспорттун чектөөгө караганда кыйла натыйжалуу экендигин белгилейт [3]. Ошентип, акчалай агылып келүүнү көзөмөлдөө экономикада алып-сатарлык трансулуттук капиталдын болушун кыскартууга мүмкүндүк берет,

ал эми ири рыноктун катышуучулары капиталды экспорттоого белгиленген чектөөлөрдү айланып өтүүгө дайыма мүмкүнчүлүк алышат. Анын үстүнө капиталды сыртка чыгарууга чектөөлөр коррупцияны пайда кылып, анын чет өлкөгө чыгуусуна кошумча стимулдарды жаратат. Биринчиден, көзөмөл начар болсо, сүткорлук капиталдын агылып кириши да, өлкөдөн агылып чыгышы да мүмкүн болот. Экинчиден, капиталды импорттоого кеткен чыгымдар анын ээлери тарабынан экспорттоого кеткен чыгымдар менен ар дайым бирге каралат, ошондуктан экспортко тиешелүү чектөөлөр менен колдоого алынбаган өлкөгө капиталдын агылып киришине чектөөлөр сүткорлук капиталдын агымын ооздуктоо үчүн жетишсиз болушу мүмкүн.

Демек, 1-чи таблицада көрсөтүлгөндөй 2017-жылы Кыргыз Республикасынан чет мамлекеттерге жана юрисдикцияларга финансылык ресурстардын таза агылып чыгуусунун географиясы жана жалпы агылып чыгышы (– 844) миллиард сомду түздү, ошону менен бирге Түндүк Америка өлкөлөрүнөн каржы ресурстарынын өлкөбүзгө кириши байкалды [2].

Таблица 1. – 2017-жылы Кыргыз Республикасындагы киреше жана чыгаша акча агымы жөнүндө маалымат, млн. сом

	Операциялардын саны	Каржы каражаттарынын кириши	Операциялардын саны	Акча каражаттарынын агылып чыгышы	Операция ардын сальдосу	Каржы каражаттарынын сальдосу
ТОП10 Европа мамлекеттери	103 451	536 946 997	85 795	1191565 780	17 656	654618783
ЕАЭБ мамлекеттери	105 996	529 425 216	90 655	747 655 370	15 341 -	218230154
Борбордук Азия мамлекеттери	16 057	79 095 687	34 469	203 852 526	- 18 412	- 124756839
ТОП8 Түштүк-Чыгыш Азия мамлекеттери	363	1 878 866	742	3 530 785	- 379	- 1 651 919
ТОП 20 оффшордук юрисдикциялар	335	753 501	345	1 965 357	- 10	- 1211856
ТОП 6 Түштүк Америка мамлекеттери	5	28 105	49	105 284	- 44	- 77 178
ТОП 6 Түндүк Америка мамлекеттери	8 187	81 321 763	2 430	41 481 972	5 757	39 839 791

Мына ошентип, жыйынтыктоодо төмөнкүлөргө токтолсо болот - валюта-каржы чөйрөсүндө туруктуулукту сактоо үчүн жөнгө салуу чараларынын комплексин колдонуу максатка ылайыктуу. Маселен, Чили бир эле убакта төмөнкү чараларды колдоно баштаган: милдеттүү резервдерди түзүү, песо курсунун өзгөрүүсүнүн «коридорун» киргизүү, капиталдын агылып кирүүсүнүн таасирин, натыйжалуулугун “тазартуу” максатында борбордук банктын валюта рыногуна интервенция сыяктуу чараларды колдонгон жана чет өлкөдөн алынган кыска мөөнөттүү насыялардын көлөмүн кыскартуу максатында чет өлкөгө которулуп жаткан пайыздык кирешелерге салыкты белгилөө; каржылык базасы начар улуттук ишканалардын эл аралык каржы рынокторуна чыгуусун чектөө, резиденттер сатып алган чет өлкөлүк активдерге

минималдуу рейтингдерди белгилөө, улуттук инвесторлордун тобокелдүү жүрүм-турумун азайтуу ж.б.у.с.

Биздин оюбузча, либералдаштыруу акырындык менен жана кылдаттык менен жүргүзүлүшү керек. Экономикалык өнүгүү көз карашынын алганда эң коопсуз жана эффективдүү бул түз инвестициялардын агымы. Алардын артынан акцияларга инвестициялар жана узак мөөнөттүү карыздар келет. Эң күчтүү термелүүлөргө дуушар болгон жана көбүнчө өлкөдөгү экономикалык кырдаалга тиешеси жок, кыска мөөнөттүү капиталдын агымы эң кооптуу деп таанылат.

Кыска мөөнөттүү капиталдын агымын чектөө жана жөнгө салуу максатка ылайыктуу, кээ бир учурларда ал тургай зарыл деп эсептелет. Капиталдын кыймылын натыйжалуу көзөмөлдөөнүн өзгөчөлүгү, бир жагынан, ички рынокко сүткорлүк чет элдик капиталдын киришине бөгөт коюу, анын структурасын узак мөөнөттүү инвестициялардын пайдасына өзгөртүүгө мүмкүндүк берүүсү менен айырмаланат, экинчи жагынан улуттук капиталдын өлкөдөн чыгып кетишин азайтат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын 2018-жылдын 6-августундагы № 87 "Террористтик ишти каржылоого жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштырууга (адалдоого) каршы аракеттенүү жөнүндө" Мыйзамы. <https://fiu.gov.kg/law/98?language=ru>
2. 2017-жылдагы Финансылык чалгындоо мамлекеттик кызматынын экономикалык ишмердүүлүгү жөнүндөгү жылдык отчету. <https://fiu.gov.kg/uploads/5a6852fdb3b27.pdf>
3. Edwards S. How effective are capital controls? NBER. Working paper. № 7413. 1999.
4. Chinara R. Kulueva, Ayganysh A. Sayakbaeva, Kubanych K. Toktorov, Cholpon A. Nuralieva, Kalmira Dz. Ismailova.// Current Problems of the Effective Use of Resource Potential in the Development of Kyrgyzstan's Regions: Social and Investment Aspect. /Geo-Economy of the Future: Sustainable Agriculture and Alternative Energy: Volume II. Том 2, Страницы 249 - 2631 January 2022. DOI 10.1007/978-3-030-92303-7_29. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-92303-7_29
5. Иностранные инвестиции: кто и сколько вложил в Кыргызстан в 2023 году? <https://economist.kg/ekonomika/2023/12/29/kakiie-inostrannyye-kompanii-inviestirovali-v-kyrgyzstan/>
6. Kulueva, C.R., Ismanaliev, K.K., Seitova, J.B., Turganbayeva, G.P., Tokosheva, J.A. //Targeting ESG Initiatives in the Formation of Financial Mechanisms for the Development of Bordering Territories of Kyrgyzstan. /ISBN 978-303092303-7, 978-303092302-0. DOI 10.1007/978-3-030-92303-7_29. Smart Green Innovations in Industry 4.0 for Climate Change Risk Management pp 481–489. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-28457-1_49
7. Пата Ж. Финансовая стабильность - новый вызов // Бизнес и банки. - 2002. - № 5. — С. 4.
8. Плисецкий Д.Е. Финансовая глобализация и экономическая безопасность. Финансы и кредит. / 4 (142). -2004. –С. 88-99.
9. Присоединение России к ВТО для сектора услуг. Финансовые услуги. Информационные материалы // Электрондук ресурс: URL: [http:// www.wto.ru/ru/content/documents/docs/finuslug.doc](http://www.wto.ru/ru/content/documents/docs/finuslug.doc).
10. Синев М. Влияние глобализации на банковский бизнес // Деньги и кредит. - 2003. - № 3. — С. 54.
11. Электрондук ресурс: URL: <https://fiu.gov.kg/law/98?language=ru>